

Тищенко З. Р.,
аспірантка кафедри української мови
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ОБРАЗ УКРАЇНИ ЯК ВИРАЗНИК ОСНОВНИХ СВІТОГЛЯДНИХ ПРИНЦИПІВ ТАРАСА МЕЛЬНИЧУКА

Анотація. Статтю присвячено дослідженню семантичних особливостей символом, що яскраво представляють образ України як репрезентанта загальних світоглядних принципів поета-дисидента Тараса Мельничука. Лінгво-поетичне студіювання засвідчило, що найширше бачення України як цілісної універсальної системи образів у поетичному доробку вихідця з Українських Карпат утворюють саме зорові образи на позначення етноландшафту. Художні образи-домінанти світобачення поета позначені лексемами *гори, Карпати, сад, син, хліб, бджола, калина, вишня* тощо. Лексичні одиниці, потрапляючи в систему координат Мельничукових цінностей, розширюють семантику і наповнюють тканину твору оригінальними асоціаціями й символами, відтак стають основою його ідіостилю.

Т. Мельничук, звертаючись до пантеону язичницьких, дохристиянських образів, проєктує їхню надприродну силу на ліричного героя, який у генетичному кодї запрограмований на подолання зла.

Парадигму *Україна-мати* оригінально представлено лексемою *син*, зокрема через біблійний образ блудного сина. Автор чітко усвідомлює власне походження, нерозривність із героїчною історією предків.

Маркерами віталістичного бачення світу митця стає образ бджоли як символ працелюбності, персоніфікований образ сонця, сакралізований образ *хати*, що є універсальною пам'яттю роду, символ *хліба* насущного – найвище духовне спасіння українця.

Оригінальним явищем індивідуальної мовотворчості поета є своєрідне групування засобів художньої виразності на різних рівнях: як на лексичному, так і на синтаксичному, що створює несподіваний експресивний ефект зображуваного. Автор як виходець із Гуцульщини широко послуговується самобутніми оказіоналізмами, що своєю генезою сягають християнської традиції, лексемами з релігійною конотацією, які у світовідчутті поета вибудовують образ *України-релігії*.

Мовне мислення митця формується через простір екзистенційних шукань: людина – суспільство – Україна, де серцевиною стає віра в українську державність, що і є стрижнем віталістичного світогляду поета-дисидента.

Ключові слова: світогляд, дисидент, мовна картина світу, ідіостиль, художній образ, символ, екзистенційність, вітальність.

Постановка проблеми. Невід'ємними репрезентантами ідіостилю в сучасному мовознавстві є поняття «світобачення письменника», «мовна особистість». У такому пошуковому руслі завжди цікавим лишається своєрідне мислення, оригінальний світогляд поетів, які були штучно вилучені з літературного процесу наприкінці 1960-х – початку 1980-х рр., тобто шістдесятників. Підносячи свободу до культу, вони, без перебільшення, «заклали генетичний код сучасної

України» [7, с. 65]. Творче покоління 60-х років ХХ століття спроєктувало енергію на утвердження не лише власного творчого потенціалу, а й загальнонаціонального.

До генерації майстрів художнього слова, які представляли дисидентський рух в Україні, належить косівський поет Тарас Мельничук. Активні популяризатори творчості Т. Мельничука, науковці-земляки Карп'юк В. та Лаюк М. уважають його одним «із найоригінальніших, найгеніальніших, найтрагічніших митців II половини ХХ ст.», одним із перших, «хто під час радянських репресій 70-х був ув'язнений «за вірші»» [9], а саме за поетичну збірку «Чага», у якій убачалася антирадянська агітація, пропаганда національної ідеї, що «належала до табуєваних» [2, с. 12]. У неволі для митця єдиною формою самовираження стала поезія.

Дослідження системи художніх образів поетичної мовотворчості Т. Мельничука є перспективною з огляду на своєрідність світоглядних доміант митця, особливостей його індивідуально-авторської стилістичної манери, яку, зокрема, розкривають символами на позначення образу Батьківщини. Літературознавець Зелененька І. відзначає, що «Україна – найбільш експресивний, найбільш системомісткий образ у творчості поета» [5, с. 12].

Аналіз досліджень і публікацій. У сфері мельничукознавства мають місце ґрунтовні літературознавчі студії, у яких досліджено своєрідність художнього мислення (С. Кут), образну систему та метафоричність поезії (І. Зелененька), тему історичного минулого України, вияв внутрішньої волі (О. Слоньовська), художні концепти (М. Лаюк).

Серед літературознавчих розвідок також є праці, де творчість Т. Мельничука проаналізована в контексті української лірики рубежу ХХ – ХХІ століть, зокрема еволюція жанрів та визначення світоглядно-естетичних паралелей у контексті шістдесятництва (О. Шаф), української поезії 1960–1990-х років, зокрема модерні стильові течії: Київська школа поетів та її оточення (Т. Пастух).

Увагою мовознавців у поетичних текстах Т. Мельничука стали такі явища, як функціонування епітетних словообразів, архетипних символів (Ю. Зуєнко), текстотвірні функції гуцульських діалектизмів (Л. Пена), структурно-семантичні особливості оказіональних суфіксальних іменників-дериватів (К. Дюкар). Творчість Т. Мельничука вивчалася в контексті дослідження стильової палітри сучасної поезії, зокрема: семантико-стилістичні доміанти поезії кінця ХХ – початку ХХІ століття (Р. Ріжко), особливості творення комічного в українській поезії другої половини ХХ століття (О. Шумейко), конфесійна лексика у творчості репресованих українських поетів 60–80-их років ХХ століття (Ю. Брайло).

Актуальність роботи зумовлена малодослідженістю саме ученими-лінгвістами образної системи мовосвіту Т. Мельничука, яка через оригінальність і самобутність є надзвичайно цікавим явищем сучасної лінгвопоетики.

Мета пропонованої статті – окреслити художні образи-домінанти творчого доробку як основу світоглядних пріоритетів художнього мислення Тараса Мельничука. Об'єктом дослідження стали поезії, що увійшли до тритомного видання творів поета.

Виклад основного матеріалу. Аналіз поетичного словника Т. Мельничука дає підстави стверджувати, що домінуючим у його мовотворчості є образ України, який «вростає» в архетип Великої матері. Системотворчий образ-символ слід проаналізувати в трьох інваріантах: етноландшафтному, етносоціальному та інтрасоматичному (емоційно-психологічні стани) [5, с. 12].

На мовній свідомості Т. Мельничука як уродженця Гуцульщини позначився синтез національного відчуття з ментальним баченням України, цілісну універсальну систему образів якої утворюють саме зорові образи. Предметом нашого лінгвопоетичного дослідження стали словообрази *гори, Карпати, сад, син, бджола, хліб, вишня, калина, вишня*, які представляють образ України.

У поетичному доробку Т. Мельничука образ України як Батьківщини виражений через образи України-матері, України-віри, України-народу (борця і трудівника), України-коханой, що створює антропоцентричну образну парадигму.

Через образність ороніму **Карпати** Т. Мельничук ототожнює образ **України-матері** з біблійним образом батька із притчі про блудного сина в контексті: «*Я горнуся до Карпат немов до печі / але піч не гріє – плаче в сніг / Україно-мамо / добрий вечір ти пусти мене / хоч на поріг*» [3, с. 82]. Ліричний герой постає як син-бунтар, що уособлює непокірність, норовливість, безпринципність у боротьбі з життєвими викликами. Після поєвірянь він повертається до України-матері, чия милостива любов зцілює зболену душу блудного сина. Уживання традиційного етикетного вигуку *добрий вечір* несе своєрідне смислове навантаження: на протигагу з біблійним персонажем Мельничуків ліричний герой не деградував, а, навпаки, повернувся з добром у душі. Лексема *вечір* яскраво передає його емотивно-психологічний стан – шкодування за втраченим, адже життя минає.

Образ України-матері простежується в семантиці лексеми **син**, якою автор, у першу чергу, означає себе як сина свого краю і народу, чітко усвідомлюючи власне походження, нерозривність із героїчною історією предків, як-от: «*Я син Київської Русі, / А значить – України син, <...> Я син Вкраїни й буду сином / Допоки сонця угорі*» [2, с. 226]; «*Срібну волосину Довбуш віддав сину, / Щоб ні меч, ні куля / Не взяли гуцула. / Щоб не знали гори туску, Щоб не вмерли в горах бузьки. / Довбуш оддав сину, син – онукам, / Щоб стерпіли всі наруги й муки. / І ні меч чужий, ні смерть, ні куля. <...> А де ж зараз срібна волосина? / В соняшниковім чубі мого сина*» [1, с. 149]. В основу останнього контексту покладено легенду про Олексу Довбуша – найвідомішого із опришківських ватажків у Карпатах, героя Гуцульщини, який за добрі справи був наділений великою силою, що знаходилася у трьох волосинах (для сили, проти сокири, проти кулі). Образ срібної волосини – це своєрідний оберіг, що отримують гуцули в спадок, уособлення безперервності українського роду. Як у степовій Україні справжній козак, так в українських горах – справжній гуцул. Т. Мельничук асоціює себе

і власного сина спадкоємцем сили свого земляка, волелюбності й стоїчності. Контактні й дистантні парадигматичні повтори лексеми *син – сину*, що вважаються повними, адже викликають найменші зміни в семантиці слова, сприяють акцентуації образу як майбутнього України.

У наступному контексті образ *сина* підсилений символічною *риба*: «*Живу син риби у пропахлій ароматом чорнобилію і чебреців ріці*» [2, с. 96]. Оскільки образ *риби* є одним із символів Ісуса Христа, стає зрозуміло, що ліричний суб'єкт означає себе сином Христа, тобто християнином, який живе, на перший погляд, у рідному краю серед суто українських реалій, адже *ріка*, за Біблією, як частина райського саду уособлює джерело життя. Проте образи-фітоніми *чорнобиль, чебрець*, на наш погляд, на основі запахових властивостей утворюють смисловий контраст: неприємний сильний гіркий аромат – приємний пряний солодкавий запах. Значення образу *чорнобиль* виходить за межі етнопейзажу, адже гармонію життя порушує отруйний Чорнобиль. Через символ *син риби* автор асоціює себе із українським народом, для якого техногенна катастрофа стала ще одним геноцидом. Таке декодування образу дає підстави розглядати його на етносоціальному рівні.

Світоглядне мислення митця-патріота виявляється в утвердженні споконвічних націєтворчих цінностей – миру, добра, любові – через образ-символ **хліб**, що є продовженням парадигми Україна-мати, в рядках: «*Бережімо ж сонце в росяній короні, Щоби наш барвінок не осліп, Щоб колісь на наших золотих долонях Щебетали діти і світився хліб*» [2, с. 37]. У мовотворчості ніжного лірика лексема *хліб* уживана на позначення символу свободи, наприклад: «*Послухай, Місяцю, піди й купи буханку хліба: / Не треба золотого – тільки б хліб. / І повечеряєм утрьох: я, ти і Мама...*» [4, с. 163]. О. Знойко стверджує, що Місяць був складовою частиною найдавніших богів астрально-го культу: Сонця, Місяця і Зорі [6, с. 44–45]. В обраному контексті образ місяця постає уособленням вічності й духовного оновлення, тому в персонажах простежується тріада: ліричний герой, вічність та Україна-мати.

Для мовотворчості Т. Мельничука невід'ємним є біблійне світобачення. Поет-дисидент сміливо декларує власне призначення на благо Батьківщини: боротися, працювати, любити, вірити в прикладі: «*Я знову гори ці складу / (О Господи допоможи!) / І оживлю / і полюблю / й посію хліб вино і квіти*» [3, с. 241]; «*І тиснутиме до останку, / Щоб я не забув / святі свої гори, / Й не віддав чужинцям храми свої і світанки!*» [3, с. 323]. Із наведених рядків розуміємо, що образ України в Т. Мельничука позначений лексемами з релігійною конотацією: *святий, храм, Господь*. Можна зробити висновок, що у світовідчутті поета Україна як духовна субстанція постає як сокровенна, найдорожча. Такий добір символом інтимізує глибинні почуття поета.

Образ **України-віри** простежуємо також через образ **хліба**. На думку Л. Кожуховської, в Україні завжди віддавали перевагу «життєносу хлібові, що мав символічне значення життя, роду, сім'ї» [3, с. 831]. Яскравим прикладом можуть слугувати рядки: «*Хліб – це коли Різдво і тайна вечера свята / це коли у сім'ї торжество: всі їдять тіло Ісуса Христа*» [4, с. 187]. Через біблеїзми автор доводить, що споживання хліба насущного має стати усвідомленням найвищого духовного спасіння українця, урочистість дійства якого передано лексемою із конотацією святковості – *торжество*.

З погляду етносоціального виміру слід дослідити в мовотворчості Т. Мельничука образ **саду**. Автор закодує в лексемі *сад* образ України, утверджуючи беззаперечну віру в здобуття незалежності, в рядках: «*я* садівник я сонцебог / я світ переломлю надвоє / немов суху гілляку на коліні / та сад мій зацвіте / і бризне яблуко моє рожевим соком волі*» [4, с. 180]. Т. Мельничук, звертаючись до пантеону язичницьких, дохристиянських образів, проєктує їхню надприродну силу на ліричного героя, отожднюючи його з образом головного бога білого дня, щастя, добра, багатства – Білобога [4, с. 39], який зі своїм антиподом Чорнобогом уособлює вічну боротьбу добра і зла. У мовній картині світу поета-гуцула захисником від зла – радянського тоталітарного режиму – постає образ Сонцебога. Указана лексема є одним із колоритних авторських новотворів, якими рясніє мовосвіт митця. Оказіоналізм, утворений шляхом поєднання слів сонце+бог, репрезентує християнську традицію значення солярного образу – сонячне світло символізує щастя [3, с. 777]. Ліричний герой запрограмований на подолання зла, тобто сила людини-патріота здатна творити дива: *сад*-Україна зацвіте і, як результат, *яблуко* – прадавній символ родючості, омолодження (від образу молодильних яблук, які дістати дуже важко, бо їх стереже нечиста сила) – з'явиться, бо виросте, як виросте й українська воля. Здобуття свободи, попри неймовірні перешкоди, в українців закладено в генетичному коді. Це є проєкцією на вітаїстичну сутність світоглядної системи поета.

**правопис і пунктуацію подаємо за авторським виданням (див. список джерел).*

Парадигма **Україна-народ** також утворюється через асоціацію *народ-борець*. Палкий патріот чітко усвідомлює власну екзистенцію – приречена пасіонарність, тобто беззаперечне спрямування життєвої енергії на націєтворчі процеси в українському суспільстві, зокрема в контекстах: «*Гори рівняйтесь на мене / море тримайся мене за мене / і ніколи сльозами і кораблями не заплачуть твої щогли й вітри*» [3, с. 249], «*І чорні гори, й синє море мені болять, бо то є я, / Бо то душа і плоть моя, / Бо то історія народу, що дав мені життя й Ім'я. / Болять!*» [3, с. 266]. Образи *гори – море*, підсилені народнописаними епітетами (у другому зразку), стають маркерами великої батьківщини. У першому прикладі оригінальність творчої манери Т. Мельничука підкреслює тавтологічна конструкція *сльозами <...> не заплачуть*, що утворює експресивно-стилістичний плеоназм, який посилює емотивно-психологічний стан ліричного героя. У другому прикладі висхідна градація (клімакс) *я – душа і плоть – історія народу* посилює відчуття самоіндифікації українця-борця.

У контексті *народ-борець*, що формує етносоціальну образну інваріанту, варто простежити й образ Карпат, зокрема в поетичному зразку: «*З раба не встало жито / З раба заколосився раб / Наказую! усіх рабів убити від дону сяну до карпат!*» [3; 7]. Зрозуміло, що словообраз *Дон* уособлює Східну Україну, а лексема *Сян* позначає Західну. Митець веде лінію від Східної України (Дон) до Західної (Сян), стрімко піднімаючи її увись (Карпати). У мовній картині світу Т. Мельничука ріки Дон і Сян формують парадигму низу, а гори Карпати – верху, що позначає горизонталь та вертикаль світобудови. Така модель світобачення утворює контраст *матеріальний – духовний*, тобто свобода на всіх рівнях: як на фізичному, так і психологічному.

Лексеми на позначення гідронімів та ороніму написано з малої літери, що нівелює індивідуалізацію ландшафтних символів України. У такий спосіб зацентровано на потужності

заклику до співвітчизників позбутися рабської психології, формованої віками. Дистантний парадигматичний повтор лексеми *раб* посилює світоглядні доміанти шістдесятництва – жага свободи на екзистенційному рівні.

У поданому поетичному контексті спостерігаються певні інтертекстуальні зв'язки: через образи державного гімну України «від Сяну до Дону» автор підкреслює всеосяжність, усеохопність народної боротьби за незалежність, що реалізує вітаїстичне світобачення поета-дисидента.

В етносоціальному руслі аналізується образ **бджоли** як символ праці й добробуту, що проєктується на щасливе майбуття українців, зокрема в контексті: *І бджоли, й люди, – надто люди / Поїняті спрагою діяння, / І буде пісня, сонце буде / І хата з хлібом і коханням* [3, с. 352]; «*І росою вмиває перепілка лице. / А вже промені йдуть – / сонценосці і вінциносці, / І Карпати бджола під пахвою несе*» [1, с. 69]; «*Бджілі медоносних українські доли, / Й сама Вкраїна – вулик золотий...*» [2, с. 95]. У перших рядках прикладу символами *пісня, сонце, хата, хліб, кохання* передають вітальну сутність мовотворчості Т. Мельничука, адже першооснова буття – це гуманізм. В останньому прикладі спостерігається своєрідний перехід епітета *золотий* на означування образу всієї України. Образ вулика як уособлення одностайності, згуртованості, невтомної праці розростається в образ України-вулика. Таким чином створюється образ *українського народу-трудівника*.

У поетичному доробку Т. Мельничука Батьківщина виступає і як **Україна-кохана**. Цьому сприяє багатство народнопоетичних образів **калини, вишні**, як-от: «*Певно, я син калини, / певно, я син пшеничного колоса: / де б не був – / пізнаю Україну, / мов кохану, / по голосу*» [1, с. 42]; «*...Десь на Вкраїні / квітнуть вишні, / Й повстанців – / гайдамаків піших / Волочить бусурмен конем*» [4, с. 14]. У поданих рядках антропоцентричність світобачення поета-дисидента, який сміливо ідентифікує себе українцем, засвідчує індивідуальну філософію буття. Зрозуміло, що смисл екзистенції лірик розкриває через мотив служіння, «зрушення світу», відповідальності за долю народу, що властиво світоглядним засадам шістдесятників.

Висновки. Отже, аналіз образів-домінант поетичних текстів Тараса Мельничука показує, що лексичні одиниці містять у семантичній структурі додаткові смисли, які розширюють семантику й наповнюють тканину твору оригінальними асоціаціями й символами. Образи дуже злютовані, їхнє розщеплення утруднюється через певний синкретизм, адже з одного образу виростає інший – масштабніший, глобальніший. Попри це, ми дійшли певного висновку щодо системотворчого образу-символу України. Ядро Мельничукової мовної картини світу становлять предметно-візуальні орієнтації, що стали домінантами для студіювання етнофілологічного космосу України як великої батьківщини (держава, країна). У поетичному доробку митця образ Батьківщини репрезентований через систему архетипів української ментальності, таких як *мати, народ (борець і трудівник)*, та образів *коханої, віри*. Така система художніх образів творить антропоцентричну образну парадигму.

Умовна класифікація символом за трьома аспектами – етноландшафтним, етносоціальним, інтрасоматичним – показала, що образна система мовотворчості поета багата й різнопланова, тому диференційована суто за контекстом. Образи *Карпати, син, хліб*, що передають міжособистісні зв'язки, уособлюють поняття Україна-мати. Також продукують емотивно-психологічні стани символами *гори, хліб* й утворюють місткий образ

України-віри. Фольклоризми-фітоніми *калина*, *вишня* сприяють творенню образу України-коханой, що теж представлений у мовотворчості митця через емоційно-психологічні особливості. Контекстуальні словообрази *бджола*, *гори*, *сад* формують образи «народ-борець» і «народ-трудівник», що проаналізовані в етносоціальному інваріанті. Серед досліджуваних образів на позначення великої батьківщини, що мають чітку, однозначну вказівку на опис природи, не виявлено.

Серцевиною мовомислення Т. Мельничука виступає віра в українську державність, що і є стрижнем віталістичного світогляду поета-дисидента, який, попри поневірвання, не стає космополітом, а викристалізовує гостре відчуття Вітчизни. Актуальним і вкрай необхідним залишається подальше вивчення малодосліджених образів-символів поезики Т. Мельничука, що репрезентують його світогляд як яскравого представника митців-шістдесятників.

Література:

1. Виноградов В.В. О языке художественной литературы. Москва : Гослитиздат, 1959. 655 с.
2. Дзьомба Н.М. Національно-світоглядна публіцистика українських шістдесятників (концептуальні засади, проблематика, опінієтворча роль) : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.04 ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2016. 20 с.
3. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, В.В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В.М. 2015. 912 с.
4. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 705 с.
5. Зелененька І.А. Образна система лірики Тараса Мельничука : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2009. 15 с.
6. Знойко О.П. Міфи Київської землі та події стародавні. Київ, 1980. С. 44–45.
7. Пахльовська О. Українські шістдесятники: Філософія бунту. *Сучасність*. 2000. Частина 4. С. 65–84.
8. Словарь библейских образов / под общ. ред. Л. Райкена, Дж. Уилхойта, Т. Лонгмана. III. Санкт-Петербург, 2005. С. 545.
9. URL : <https://www.facebook.com/pages/category/Literary-Arts/Тарас-Мельничук-Віртуальний-музей-архів-2036616699710208>.

Список використаних джерел:

1. Мельничук Т. Твори : в 3 т. Коломия : Вік, 2003. Т. 1. 254 с.
2. Мельничук Т. Твори : в 3 т. Коломия : Вік, 2003. Т. 2. 256 с.

3. Мельничук Т. Твори : в 3 т. Коломия : Вік, 2006. Т. 3. Кн. 1. 496 с.
4. Мельничук Т. Твори : в 3 т. Коломия : Вік, 2007. Т. 3. Кн. 2. 343 с.

Tyshchenko Z. The image of Ukraine as a representative of Taras Melnychuk's worldview dominants

Summary. The article deals with an analysis of semantic features of the symbolic words that brightly express the image of Ukraine as a representative of the main worldview principles of the dissident poet Taras Melnychuk. Lingvopoetic studies suggest that it is the visual images denoting ethnocultural landscape that form the widest vision of Ukraine as an integral universal system of images in the poetic works of the Carpathian by birth. The artistic dominant images of the poet's worldview are marked by the lexemes *gory*, *Karpaty*, *сад*, *син*, *хліб*, *бджола*, *калина*, *вишня* and others. Getting into the coordinate system of Melnychuk's values, lexical units widen their semantics and fill the body of the work with original associations and symbols, thus making the basis of his individual style.

I. Melnychuk turns to the pantheon of pagan, pre-Christian images and projects their supernatural power on the lyric hero who is programmed to fight evil in his genetic code.

The paradigm *Україна-мати (mother Ukraine)* is originally represented by the lexeme *син*, in particular through the biblical image of the prodigal son.

The author is perfectly aware of his own descent, of the connection with the ancestors' heroic past.

Among the markers of the poet's vitalistic worldview are the image of the bee as a symbol of diligence, the personified image of the sun, the sacralised image of the *home (xara)* which is a universal kin's memory, the symbol of daily bread which is the Ukrainian's highest spiritual salvation.

An original phenomenon of the poet's individual language is a peculiar piling of artistic expressive means which creates an unexpected expressive effect of the depicted.

The author who is from Hutsul lands, widely uses original occasionalisms that are genetically related to the Christian tradition, religiously connotated lexemes that in the poet's world perception, make the image of *Ukraine as religion*.

The poet's linguistic thinking is formed through the space of existential search: man – society – Ukraine. Its core is the belief in Ukrainian statehood which makes the pivot of the dissident poet's vitalistic worldview.

Key words: worldview, dissident, linguistic picture of the world, individual style, artistic image, symbol, existentiality, vitality.